ژن له چیرۆکدا

بەشی (1)

حەمەسەعید حەسەن

له ناونیشانی کتێبەکەیەوە، خوێنەر بۆ ئەوە دەچێت، مەبەستی سەباح غالیب، شیکردنەوەی هەڵوێست، تێروانین و چۆنییەتی مامەڵەکردنی چیرۆکنووسانی کوردە، لەگەڵ ژندا. ئاخۆ چیرۆکنووسانی کورد لە نێوان ساڵانی (١٩٢٥ ـ ١٩٧٠)دا، چۆن ژنیان بەسەر کردووەتەوە؟ ئەمە ئەو پرسیارە سەرەکییەیە کە پێویستە نووسەر وەڵامی بداتەوە و ئەگەر بەرسڤی هەر پرسێکی دیکەی دابێتەوە، لە ئاستی خۆری گەشی پرسیارە سەرەکییەکەدا، تەنیا ئەستێرەیەکی بچووکە.

هەموو بەرهەمێکی ئەدەبی، لە چەند لایەنێک پێک دێت، پێوەندییەکی پتەو ئەو لایەنانە پێکەوە دەبەستێتەوە، هەر لایەنە دەکەوێتە ژێر کاریگەریەتی لایەنەکانی دیکەوە و کاریگەریەتیشیان لەسەر جێ دەهێڵێت، وەلێ ئەمە بەو مانایە نییە، کە نووسەر بایەخێکی تایبەتی، بە ئەڵقەی ناوەندیی کارەکەی کە لە کتێبەکەی سەباح غالیبدا، ئافرەتە، نەدات و وەک هەر لایەنێکی دیکە بۆی بڕوانێت. نووسەر چەند بایەخی بە ژن داوە، نزیکەی هێندەش گرنگیی بە لایەنەکانی دیکەی چیرۆکەکان داوە، هەر وەک ناونیشانی کتێبەکەی خۆی فەرامۆش کردبێت و خەریکی لێکۆڵینەوە بێت، دەربارەی چیرۆک بە گشتی، نەک ئافرەت لە چیرۆکدا.

خوێنەر کە لە خوێندنەوەی کتێبی (ئافرەت لە چیرۆکی کوردیدا) دەبێتەوە، هەست دەکات، سەباح غالیب نە خاوەنی پرۆگرامێکی زانستییە، نە ئەو سنوور و مەرجانەی ڕەچاو کردووە کە باسکار پێویستە لەبەر چاویان بگرێت. نووسەر خاوەنی هێڵێکی فیکریی دیاریکراو نییە، وەک چۆن سوودی لە بیروڕای ئەنگڵس، لینین، ئاڤاناسیڤ، ئەرنست فیشەر و شۆلۆخۆف وەرگرتووە و بۆچوونەکانیان پەسەند دەکات، بە هەمان شێوە، ڕەوتاری لەتەک قورئانیشدا کردووە.

نووسەر کە دێتە سەر باسی جوانی، پێشەکیی باسەکەی هێندەی باسەکەیە، یان هەندێک جار بە هەڵە، فلان چیرۆک دەداتە، پاڵ فیسار ڕێبازی ئەدەبی، بۆ نموونە، هەموو ئەوانەی سەبارەت بە چیرۆکی کوردییان نووسیوە، لەسەر ئەوە کۆکن، کە بە ڕیالیزمی ڕەخنەگرانە دەستی پێ کردووە، کەچی لێکۆڵەر، چیرۆکی (نازانم)ی شێرکۆ ناکام، کە لە ساڵی ١٩٦٢دا بڵاو کراوەتەوە، بە کلاسیک لە قەڵەم دەدات.(١) سەباح غالیب هێندە بایەخی بە دووبارە گێڕانەوەی چیرۆکەکان داوە کە هەندێک جار خوێنەر بە ئاستەم هەست بە بۆچوونی وی دەکات، تەنانەت بە وشەیەکیش بیروڕای خۆی دەربارەی چیرۆکی (زاوا ڕێوی)ی جەمال بابان، دەرنەبڕیوە.ل٩٢

لەم باسەدا، هەوڵ دەدەم وەڵامی ئەم پرسیارانە بدەمەوە:

* لێکۆڵەر چۆن مامەڵەی لەگەڵ چیرۆکدا کردووە؟
* چۆن بیر دەکاتەوە و هەڵوێستی بەرانبەر بە ژن چییە؟
* ئەو ناکۆکییانە کامانەن کە بە لێکۆڵینەوەکەیەوە دیارن؟
* لە چی و لە کوێدا بە هەڵەدا چووە؟

*

(تا ئێستا چیرۆکی کوردی، لێکۆڵینەوە و نرخاندنێکی زانستانە و شایان و گەورەی لەسەر نەکراوە، جگە لەو دوو کارەی جەمشید حەیدەری و بەدیعە مەحوی کە لە سۆڤیەت و ئەڵمانیای ڕۆژئاوا، پێیەوە خەریکن.ل٧)

دەپرسم بە پێی کام بەڵگانە ئەو دوو کارە، زانستانە، شایان و گەورەن؟ لە کاتێکدا نە یەکەمیان بڵاوی کردووەتەوە و نە دووەمیان تەواوی کردووە! ئایا سەباح غالیب، (چیرۆکی هونەریی کوردی)ی حسێن عارف، بە لێکۆڵینەوەیەکی زانستانە نازانێت! ئایا وەک ئاگای لە (حەیدەری و مەحوی)یە، کە دوور لە نیشتمان دەژین، ئەدی بۆچی ئاگای لە عومەر مارف بەرزنجی نییە، کە هاوشارین! سەرەتای ساڵی ١٩٧٨ کە سەباح غالیب خەریکی نووسینی پێشەکیی کتێبەکەی بووە، کارەکەی حسێن عارف لە بەردەستی خوێنەراندا بووە، تەنانەت غالیب کە باسی مێژووی ژیانی عارف دەکات، ئاماژەی بۆ ئەو کتێبە کردووە،ل١٦٣ بۆیە پێ دەچێت (لێکۆڵینەوە و بیبلۆگرافیای چیرۆکی کوردی)ی عومەر مارف بەرزنجی و (چیرۆکی هونەریی کوردی)ی حسێن عارف بە هەوڵی سەرپێیی بزانێت،ل٧ لە سۆنگەی ئەوەوە (کە نووسەرەکانیان خاوەنی پێشینەیەکی ئاکادیمی نین.)(٢) کە پێم وایە، ئەوی بێلایەنانە سەرنجی ئەو دوو کتێبە بدات، بە هەوڵی سەرپێییان لە قەڵەم نادات. وێڕای ئەم دوو کتێبە بایەخدارە، (شێوەکانی تەکنیک لە چیرۆکی ساڵانی دوای حەفتادا)(٣) کارێکی دیکەی حسێن عارفە و لە ڕوانگەی منەوە، بەپێزترین توێژینەوەیە لەمەڕ تەکنیکی چیرۆکی کوردی.

سەباح غالیب دەڵێت: (چیرۆکنووسەکان لە ئاستی وشیارییەکی کامڵ و ڕێبازێکی فیکریی چەسپاودا نەبوون.ل٢٩) پێم وایە ئەم حوکمە، لە بەردەم گەلێک چیرۆکنووسی هۆشیاری خاوەن ڕێبازی فیکریی چەسپاوی وەک: بلە، حەسەن قزڵجی، موحەڕەم محەممەد ئەمین، د. ڕەحیمی قازی، د. مارف خەزنەدار، کاکەمەم بۆتانی، حسێن عارف و زۆری دیکەشدا هیچ بناغەیەکی نییە.

لێکۆڵەر سەبارەت بە چیرۆکی (مەسەلەی ویژدان)ی ئەحمەد موختار جاف دەنووسێت: (ئەوی لەم چیرۆکەدا دەبینرێت و نیشانەی شارەزایی و هونەرمەندیی نووسەرەکەیەتی، دوو بابەتی گرنگن: (١) بەکارهێنانی مەنەلۆج. (٢) ناساندنی دیوی ناوەوەی قارەمانەکان.ل٣٣)

سەباح غالیب گا باس لە نەبوونی چیرۆکنووسی هۆشیار دەکات و گا بە شارەزا و هونەرمەندیان ناو دەبات! بەوەشی هەستی پێ نەکردووە کە مەنەلۆگ و نیشاندانی دیوەی ناوەوەی قارەمان، یەک تەکنیکن، نەک دووان، نەشارەزاییی خۆی، لە بواری تەکنیکی چیرۆکدا، ئاشکرا کردووە، ئاخر چیرۆکنووس بۆ نیشاندانی ناخی قارەمان، هانا بۆ مەنەلۆگ دەبات و هیچ تەکنیکێک هێندەی مەنەلۆگ، بۆ دەرخستنی ناخی قارەمان، لەبار نییە.

چیرۆکی (خازێ)ی بلە، بەم جۆرە دوایی دێت: (هەموو بەزەییمان لێ ئەتکا، بەڵام هەر بەزەیی ڕووت، بێ ئەوەی یەکێکمان بیریش لە ڕێیەک بکاتەوە کە نەختێ ئازاری پیری و لێقەوماوی و پەککەوتوویی ئەو کڵۆڵەی پێ کەم بێتەوە.ل٤٣) بلە نەک هەر زانیویەتی، بەزەیی کێشە چارەسەر ناکات، بەڵکوو تیری ڕەخنە ئاراستەی هەموو ئەوانەش دەکات کە بیر لە چارەسەر ناکەنەوە، کەچی سەباح غالیب پێی وایە، چارەسەر لە کن بلە، وروروژاندنی بەزەییە. بە پێچەوانەی غالیبەوە، عومەر مارف بەرزنجی بە وردی لە پەیامی چیرۆکی (خازێ) تێگەییشتووە،(٤) شیاوی گوتنە، (غالیب)یش وەک بەرزنجی بۆ هەڵسەنگاندنی (خازێ،) کەڵکی لە نامەیەکی شۆلۆخۆف وەرگرتووە، سەرچاوەی نامەکەش، لای هەردووکیان هەر هەمان ژێدەرە.(٥)

سەبارەت بە چیرۆکی (لە پێناوی ئافرەتا)ی عەلادین سەجادی دەڵێت: (خۆشەویستیی پاک و هێزی دەروون، پاڵ بە سەمسام و گوڵئەندامەوە دەنێن، سەری خۆیان هەڵگرن.ل٥٦) کەچی کە دێتە سەر هەڵسەنگاندنی ئەو دوو دڵدارە، دەنووسێت: (چی دەبێ با ببێ، دەبێتە دروشمی هەردوو لایان!ل٥٦) ئاخۆ ئەو نرخاندنە، هیچ پێوەندیی بە لێکۆڵینەوەوە هەیە! کە د. کاوس قەفتانیش لە ڕێی مەنەلۆگەوە، ناخی ست پەروین دەخاتە ڕوو، ئەوە بە سەرکەوتن بۆ چیرۆکنووس تۆمار دەکات ، چونکە بە قەولی غالیب، (تەکنیکی <داڵغە!>ی بەکار هێناوە!ل٦١)

چونکە لێکۆڵینەوەکەی تایبەتە بە ئافرەت لە چیرۆکدا، نەدەبوو باسی (بووکی پەردە)ی عەبدولڕەزاق بیمار بکات کە دەقێکی شانۆییە، کەچی غالیب تەنانەت ڕۆڵی دەرهێنەر، ئارایشتکەر و ئەکتەریشی بەسەر کردووەتەوە!ل٨٣ لێکۆڵەر (دلداری قەدەغە نییە)ی د. مارف خەزنەدار بە ڕیالیزمی ڕەخنەیی نێوزەد دەکات، کەچی دەربارەی قارەمانانی چیرۆکەکە دەڵێت: (هەوڵی ئەوە دەدەن، بار و زرووفی گونجاو بۆ گوزەرانێکی مرۆڤانە دروست بکەن کە چی دیکە ئادەمیزاد بە دەست ئادەمیزادەوە نەچەوسێتەوە.ل١٠٠) ئەدەبی ڕیالیزمی ڕەخنەگرانە تەنیا ڕەخنە لە واقیع دەگرێت و هیچی دیکە، ئەوە ئەدەبی ڕیالیزمی شۆڕشگێڕانە یان سۆشیالیستە کە واقیع لە گۆڕاندا وێنە دەکێشێت.

سەباح غالیب دەربارەی چیرۆکی (کەژاوە)ی کاکەمەم بۆتانی دەڵێت: (مەلای دێیەکە تاوانبارە، کچ بێ ڕەزامەندیی خۆی، چۆن مارە دەکرێ؟ل١٩٧) ئەم پرسیارە ساکارە، زادەی خۆ نەبانکردنە لە باری کۆمەڵایەتیی کوردەواری، ئەگەر نا مارەکردنی کچ لە کوردەواریدا، بەبێ ڕەزامەندیی خۆی، کارێکی ئاساییە. لە زۆر چیرۆکی کوردیدا، کچ بە زۆرە ملێ، مارە بردراوە، کەچی لێکۆڵەر، تەنیا مەلای چیرۆکەکەی کاکەمەم بۆتانی بە تاوانبار دەزانێت!

سەباح غالیب سەبارەت بە (ئاشتیی کوردستان)ی محەممەد ساڵح سەعید دەنووسێت: (تا پلەیەک خۆی دەخاتە سەر خەرمانی ڕۆمانی ئەدەبی.ل١١٩)

ئاشتیی کوردستان، یان ڕۆمانە یان نا، ئیدی تا پلەیەک، مانای چی! ئەمە وێڕای ئەوەی کورد لە بواری ڕۆماندا، خاوەن خەرمان نییە؟ خۆ ئەگەر مەبەستی ئەدەبی دنیاش بێت، ئایا (ئاشتیی کوردستان) چی خستووەتە سەر خەرمانی ئەدەبی جیهان؟ هەر دەربارەی ئەو چیرۆکە دەڵێت: (مەسەلەی پۆیەی دژواری و زۆرانبازییەکان، ئافرەتە و کەمتر بە لای دەسەڵاتە سیاسی و کۆمەڵایەتییەکاندا دەچێ.ل١١٩) نیشاندانی ژیانی ژن، شتێکی سەربەخۆ نییە، بەشێکە لە واقیعی کۆمەڵایەتی و سیاسی. سەرکوتکردنی ژن، زادەی واقیعە سیاسی و کۆمەڵایەتییەکەیە، پێ دەچێت لێکۆڵەر، ژن دوور لە واقیعە سیاسی، ئابووری و کۆمەڵایەتییەکە ببینێت.

لێکۆڵەر دەربارەی چیرۆکی (دەماری کورد چیت لە بارایە؟)ی پیرەمێرد، دەبێژێت: (پیرەمێرد توانیوێتی ڕابردوو بە سەردەمەوە گرێ بدات.ل١٤٠) ئەگەر چی ئەوە بە ئاشکرا بە چیرۆکەکانی پیرەمێردەوە دیارە کە لە سنووری ڕابردوو خۆی دەرباز نەکردووە و نەیویستووە مێژوو لە پێناوی داهاتوودا بەگەڕ بخات، ئاخر ئەو شوێنپێی واڵتەر سکۆت و جۆرجی زەیدانی هەڵگرتووە کە چیرۆکەکانیان بە دیرۆکیی ڕۆمانتیک دەناسرێن.(٦) سەباح غالیب هەرچەندە پێنج لاپەڕەی سەبارەت بەو چیرۆکەی پیرەمێرد نووسیوە، کەچی لە دواییدا دەڵێت: (زیاتر وتارێکی سیاسی و مێژووییە، وەک لەوەی چیرۆک بێ.ل١٤١) کەچی لەبەر چەند هۆکارێکی نابەجێ، هەندێک چیرۆکی پشتگوێ خستووە.ل١٢ کە شیاوی ئەوە بوون، بایەخیان پێ بدات، بە تایبەتی (کوا کورەکەم)ی مستەفا ساڵح کەریم و (قەزوانفرۆش)ی ئەمین میرزا کەریم.

(لە ڕاستەقینەدا بلە باوکی شەرعیی چیرۆکی سیاسییە لە ئەدەبی کوردیدا. چیرۆکە کورتەکانی، ڕۆمان و کارە شیعرییەکانی گرنگییەکی باشیان بەم لایەنە داوە.ل١٤١)

ئەوی لێرەدا جێی سەرنجە، باسکردنی کارە شیعرییەکانی بلەیە، لێکۆڵەر گەرەکییە بلەمان وەک باوکی شەرعیی چیرۆکی سیاسی پێ بناسێنێت، ئیدی چ پێویستی بەوەیە، باسی شیعری وی بکات؟ ئەمە جگە لەوەی ئەڵقەی ناوەندیی لێکۆڵینەوەکەی، ئافرەتە لە چیرۆکدا نەک لە شیعردا. غالیب وەک بە چاوی ڕێزەوە سەرنجی شیعرە سیاسییەکانی بلەی داوە، دەبوو شیعرە سیاسییەکانی ئەحمەد موختار جاف و پیرەمێردیشی فەرامۆش نەکردبا.

(لە ولاتانی قارەمانانا، ل١٤٢) و (تۆڵەسەندن، ل١٤٥) کە دوو چیرۆکی بلەن، بێجگە لەوەی بە کوردی

نووسراون، هیچ پێوەندییەکی دیکەیان بە واقیعی کوردەوارییەوە نییە، دەبوو لێکۆڵەر ئەوەی لە یاد بووایە کە باسەکەی تایبەتە بە ئافرەتی کورد و پەنجەی بۆ ئەو ڕاستییە درێژ کردبا، وەک چۆن لە هەڵسەنگاندنی چیرۆکی (بووکەشووشە)ی د. مارف خەزنەداردا، ئاماژەی بۆ ئەوە کردووە، بووکەشووشە، ڕەنگدانەوەی کۆمەڵگەی کوردی نییە.

سەباح غالیب سەبارەت بە بووکەشووشە دەڵێت: (بۆ تاقە ئافرەتێک کە برینپێچ، پەیامنێر، کرێکار بێت و سەرپەرشتیی مردووناشتنیش بکات و هەمیشە چەکیشی بە شانەوە بێت، کارێکی ئەستەمە، لە شەڕی ڕزگاریخوازیدا گەڕەلاوژە جێی نابێتەوە.ل.١٥٠) قارەمانی ڕۆمانە ناودارەکەی نیکۆلای ئەسترۆفسکی، (چۆن پۆلامان جۆش دا؟) ئەندامێکی چالاکی کۆمسمۆلە، کرێکارە، سەربازی سوپای سوورە و چیرۆکنووسیشە، ئەو شەڕەشی بەشداریی تێدا دەکات، شەڕی داکۆکی لە دەسەڵاتی کرێکاران کردنە. تۆ بڵێیت ئەو بۆچوونەی لێکۆڵەر، زادەی سووکسەرنجدانی توانای ژن نەبێت؟

غالیب دەنووسێت: (ئەو دڵدارییەی چیرۆکنووس ویستوویەتی، لە واقیعدا بۆی ساز نەبووە، بۆیە بە چیرۆک ئەو دڵدارییەی بۆ خۆی ڕەخساندووە، بەمەش باری گرانی سووک بووە، لەبەر ئەوەی نووسین لەلەیەکی دڵسۆزی ئەدیبانە.ل١٨٧) سێ چوار دێڕ دواتر دەنووسێت: (زۆربەی چیرۆکە دڵدارییەکان، بە تراجیدیا کۆتاییان هاتووە.) بە پێی بۆچوونی لێکۆڵەر، چیرۆکنووسان حەزیان لێ بووە، ژیانیان بە تراجیدیا دوایی بێت، بە مەبەستی سووککردنی باری گرانی خودی خۆیان، هانایان بۆ نووسین بردووە و وەک خزمەتکار سەرنجی ئەدەبیان داوە! وەلێ ڕاستییەکەی زۆربەی چیرۆکەکان هەڵگری پەیامێکی پیرۆز بوون، کە تاوانبارکردنی سیستەمی فیودالی بووە و بە مەبەستی خزمەت بە چەوساوەکان کردن، نووسراون.

غالیب دەڵێت: (پێویستە بەرهەمی ئەدەبی، لە کێشە و گرفتی زەمانی خۆی، شت باس بکات، نەک وەک نووسەری چیرۆکی (بریا نەهاتیتایەوە،) کە باس لە ڕووداوێکی نیو سەدە بەر لە نووسینی چیرۆکەکەی دەکات.ل.٢٢٠ و ٢٢١)

ڕاستە نووسەر ویژدانی سەردەمی خۆیەتی و پێویستە بە بەرهەمەکەیەوە دیار بێت کە سەر بە کام سەردەمە، بەڵام ئەمە نەک هەر ڕێ لەوە ناگرێت کە نوسەر سوود لە کەلەپوور وەربگرێت، بەڵکوو نووسەری بەدەسەڵات، کەسێکە هاوچەرخانە مامەڵە لەگەڵ ڕابردوودا بکات. مستەفا ساڵح کەریم لەو چیرۆکەیدا، ڕابردووی بە سەردەمەوە، بەستووەتەوە و ڕووداوەکانی تێکەڵ بە خەیاڵی خۆی کردووە، ئەمەش نەک هەر مافێکی ڕەوای خۆیەتی، بەڵکوو زادەی بەهرەمەندیشە. دەبوو لێکۆڵەر ئەو ڕەخنەیە ئاراستەی پیرەمێرد بکات، کە وەک چیرۆکنووسێک هەرگیز نەیویستووە هاوچەرخانە کەلەپوور بەسەر بکاتەوە.

سەباح غالیب دەبێژێت: (<نێچیر>ی ئەحمەد محەممەد ئیسماعیل و <خازێ>ی بلە، لە شتە سەرەکییەکەدا لە یەک دەچن، بەڵام زۆر جیاوازییان هەیە.ل٢٢٣) مەبەستی لە شت ئاشکرا نییە، ئایا شت، ڕووداوە؟ قارەمانە؟ تەکنیکە؟ یان بابەتە؟ وێڕای ئەمە، وەک لە یەک دەچن، چۆن زۆر جیاوازییان هەیە! لایەنی یەکسان لەو دوو چیرۆکەدا ڕەنگە هەر هەبوونی فەرمانبەرێک بێت لە هەردووکیاندا، وەلێ فەرمانبەرەکە لە (خازێ)دا، کەسایەتییەکی لاوەکییە و لە (نێچیر)دا، قارەمانە سەرەکییەکەیە.

غالیب دەربارەی (کاروانی)ی دەڵێت: (ئەمەی محەممەد ساڵح سەعید لەوە ناچێ ئەدیبێ تۆزێ بیری بە لای ئاشنایەتیی جوانیی ئینساندا چووبێ، نووسیبێتی.ل٢٥٦) سەبارەت بە (پێشمەرگە)یش دەڵێت: (د. ڕەحیم قازی لە باسکردنی جوانیی <مرۆت>دا سەرنەکەوتووە و هەوڵدانی لەو بارەوە پووچەڵ دەرچووە.ل.٢٦٠) لەمەڕ فیکری (دادگای سەرچنار)ی شاکیر فەتاحیشەوە دەڵێت: (لە کەڵک و قازانج خاڵییە و بە بۆش و پووت ناو دەبرێ.ل.٢٨٠)

لێکۆڵەر بیروڕای عومەر مارف بەرزنجی دەربارەی محەممەد ساڵح سەعید لە سۆنگەی ئەوەوە، نیازجوانیی پێوە دیار نییە و هێرشێکی توند و تایبەتییە، ڕەت دەکاتەوە،(٧) کەچی خۆی زۆر توندتر لەو، ڕەوتاری لەتەک چیرۆکنووسی ناوبراودا کردووە و جامی قینی بەسەر د. ڕەحیم قازی و شاکیر فەتاحیشدا قلپ کردووەتەوە، هەرچەند هیچ کام لەو نووسەرانە، شتێکی وایان نەنووسیوە کە شیاوی ئەو قسە زبرانەی ئەو بن. لێکۆڵەر چونکە نووسیویەتی: (چیرۆکەکەی شاکیر فەتاح، هیچ جۆرە مەرجێکی چیرۆکی کۆن و نوێی تێدا نییە، ل.٢٨٠) ئیدی چ پێویستی بەوە دەکرد، ڕەخنەی لێ بگرێت؟

سەباح غالیب لە بەشی (جوانی)ی کتێبەکەیدا، بەرهەمی عەلادین سەجادی، بلە، جەمال بابان، محەممەد ساڵح سەعید، د. ڕەحیم قازی، د. کاوس قەفتان و عەبدولمەجید ماوەتی، بەسەر کردووەتەوە و کە دێتە سەر چۆنیەتی نیشاندانی جوانیی ئافرەت لای ئەو چیرۆکنووسانە، تەنیا لەوەی دواییان ڕازییە، بەمەش خوێنەر گومان لە ڕاستگۆییی لێکۆڵەر دەکات.

لێکۆڵەر دەربارەی چیرۆکی (دەروازەگەڕ)ی میدیا، دەڵێت: (ڕووداوەکان بە ئاسایی ڕوو نادەن، وەک ئەوەی پێشەکی بڕیاری چیرۆکنووسیان لەسەر بووبێ.ل٢٩٣) چیرۆکنووس پێش ئەوەی دەست بە نووسین بکات، پرۆژەی چیرۆکەکەی لە بیری خۆیدا گەڵاڵە کردووە، پێشەکی بڕیاری داوە، ڕووداوەکان چین، چۆن گەشە دەکەن و بە کام کۆتایی دەگەن. دەشێت لە سەروەختی نووسیندا، بیرۆکەی نوێ بێتە گۆڕێ، وەلێ هەمیشە ئەوە چیرۆکنووس خۆیەتی بڕیار لەسەر ڕەوتی ڕووداوەکانی بەرهەمەکەی دەدات. ئەمە بەو مانایە نییە کە نووسەر مافی ئەوەی هەبێت، بیروڕای خۆی بەسەر قارەمانەکانیدا بسەپێنێت، یان ڕووداو بەرەو ئەنجامێک ببات کە جێی باوەڕ نەبێت.

غالیب دەربارەی (ئەو کچە جوانە)ی ئەمین میرزا کەریم دەڵێت: (چیرۆکنووس پێشنیاز ناکا بۆ چارەسەرکردن و پاکبوونەوەی کۆمەڵ لەو کردەوانە.ل٣٠٣) لێکۆڵەر داوای چارەسەر لە چیرۆکنووس دەکات و تاکە چارەسەریش لە کن خۆی، ئامۆژگارییە و پێی وایە بە هۆی مۆچیارییەوە، کۆمەڵ لە ئافرەتی (بەدڕەوشت!) پاک دەبێتەوە! ئەوە نییە دەڵێت: (دەبوو کوڕەکان ئامۆژگاریی ‹چنوور›یان کردبا، تا واز لەو کردەوانە بهێنێت!ل٣٠٢) هەرچەندە ئامۆژگاری، پێشنیاری سەباح غالیبە بۆ چارەسەرکردن، کەچی ئەوە بە کەموکوڕی بۆ چیرۆکنووس تۆمار دەکات کە (شێوەی ئامۆژگاری بە چیرۆکەکانییەوە، ببینرێت!ل٣٠٥)

تایەر ساڵح سەعید دەربارەی کۆچیرۆکی (زەدەخەنەی ژیان)ی جیهان عومەر دەڵێت: (باسە کلاسیکییەکانی ئەم کێتبەی کاک جیهان، کە پیاو دەیانخوێنێتەوە، سەیری لە بیروباوەڕی نووسەرەکەیان دێ.ل٣١٠) جیهان عومەر لە وەڵامی تایەر ساڵح سەعیددا دەڵێت: (زۆر لەو ڕووداوانە دەبینین و دەبیستین، بەڵام ئازایەتی و واقیعییەتمان تێدا بەدی ناکرێن، تا وەک گەلانی پێشکەوتوو بڵاویان بکەینەوە.ل٣١١) سەباح غالیبیش دەنووسێت:(تایەر ڕاست دەکات و جیهان بە هەڵەدا چووە، چیرۆکەکان پێوەندییان بە واقیعییەتەوە نییە، لەو بەرهەمانەن کە پێیان دەگوترێت، فۆتۆگرافی.ل٣١١)

* جێی داخە نە لێکۆڵەر و نە هیچ کام لەو دوو چیرۆکنووسە، شارەزاییان لە ڕێبازە ئەدەبییەکاندا نییە، ئەگەر نا، بە هەڵە کلاسیکی، واقیعی و فۆتۆگرافییان نەدەخستە ڕستەوە.

* نووسین بە شێوەیەکی ڕووهەڵماڵراو، چی لەگەڵ کلاسیکدا کۆی دەکاتەوە؟

* کورد وەک چیرۆک، خاوەنی ئەدەبی کلاسیک نییە.

* فۆتۆگرافی و واقیعی، دوو ڕێبازی ناکۆک نین، ڕیالیزم شێوازی زۆرە، یەکێکیان ڕیالیزمی فۆتۆگرافییە.

* بەشێک لە چیرۆکەکەنی جیهان عومەر، دەشێت پۆرنۆگرافی بن، نەک فۆتۆگرافی.

لێکۆڵەر وەک لە بیری چووبێت، مەودای کورتەچیرۆک تەسکە ، تەنیا ڕووناکی دەخاتە سەر لایەنێکی ژیانی

قارەمان و دەرفەتی ئەوەی نییە وەڵامی هەموو پرسێک بداتەوە، بۆیە هاتووە کۆمەڵێک پرسیاری بەرەو ڕووی جیهان عومەر کردووەتەوە و چاوەڕێی ئەوەی لێی هەیە، بە کورتەچیرۆکی (لە شەوێکی تاریکدا،) وەڵامی هەموویان بداتەوە.

لێکۆڵەر سەرەتا دەربارەی (لە پێناوی ئافرەتا)ی عەلادین سەجادی دەڵێت: (وەسفی کەسەکانی بە چاکی کردووە.ل٥٧) کەچی لە هەمان پەرەگرافدا دەنووسێت: (کەمتر هەست بە جیاوازیی نێوانی شەخسییەتەکان دەکرێ.) ئەگەر سەجادی وەسفی کەسەکانی بە چاکی کردووە، چۆن هەست بە جیاوازیی نێوانیان ناکرێت! یان دەربارەی (نیوەڕۆیەکی هاوین) دەڵێت: (د. کاوس قەفتان بە توانایەکی سەرکەوتووانەوە بە پێی بیر و هۆشی ست پەروین قسە دەکا، ئەمە جوانی و تایبەتییەکی بە چیرۆکەکە داوە.ل٦١) کەچی پاشگەز دەبێتەوە و دەنووسێت: (ست پەروین هەر قسە دەکا، کەمتر دەجووڵێتەوە، بۆیە ئەم نووسینە زیاتر لە هەواڵ دەچێ وەک لە چیرۆک.ل٦٢)

سەباح غالیب سەبارەت بە جەلال مەحموود عەلی، دەنووسێت: (دەربارەی ڕێزمان و ڕێنووسی کوردی گەلێک لێکۆڵینەوەی بلاو کردووەتەوە و لەو بارەیەوە شارەزاییەکی باشی هەیە.ل٦٨) لە هەڵسەنگاندنی چیرۆکی (خاکەڕۆکەر)یشیدا دەڵێت: (مەبەستەکەی بە زمانێکی فەلایانەی سەرکەوتوو دەنووسێت.ل٧١ و ٧٢) کەچی کە دێتە سەر نرخاندنی زمانی چیرۆکی (فرە وە گیانم خۆشە)ی هەمان نووسەر، دەڵێت: (بەسەر زمانی دارشتنەکەیدا زاڵ نییە.ل٧٣)

کە (زێڕین)ی قارەمانی چیرۆکی (بریا نەهاتیتایەوە)ی مستەفا ساڵح کەریم، بە (سوارە)ی دڵخوازی دەڵێت: (وای بە چاک دەزانم، دڵدارییە دوور بە دوورەکانم بە بەرزی و شەرەفەوە بمێنێ، چاترە لە پێکگەییشتنمان بە سووکی دەربەدەری و حەیاچوون.ل٢١٧) لەبەر ڕۆشنایی ئەو قسەیەی (زێڕین)دا، سەباح غالیب دەنووسێت: (ئەمە گەورەیی ژن دەردەخا.ل٢١٧) کەچی هەر زوو پاشگەز دەبێتەوە و دەڵێت: (زێڕین و سوارە خاوەنی پەروەردەیەکی ڕاستەقینەی ئەویندارى نەبوون.ل.٢٢٠)

لێکۆڵەر هەرچەندە زۆر سووک سەرنجی (بریا نەهاتیتایەوە)ی داوە، کەچی کە دێتە سەر پێشکەشکردنی کاکڵەی بیری خۆی، دەربارەی ئەو چیرۆکانەی بایەخیان بە دڵداری داوە، ئەو چیرۆکەی مستەفا ساڵح کەریمی، بە سەرکوتووترین چیرۆکی خۆشەویستی نێوزەد کردووە! هەروەها غالیب دوای ئەوەی چیرۆکی (تاوانی چی بوو)ی (میدیا)ی زۆر نزم نرخاندووە، ئینجا دەنووسیت: (لەگەڵ ئەوانەشدا، بە چیرۆکێکی چاکی سەردەمی خۆی لە قەڵەم دەدرێت و نرخێکی تایبەتی هەیە.ل٢٩٦)